

Középkortörténeti tanulmányok 5.

Az V. Medievisztikai PhD-konferencia

(Szeged, 2007. június 7-8.)

előadásai

Szegedi Középkorász Műhely

Szeged, 2007

újító szándékát keresnünk, s mindez az asszony megváltozott (megnövekedett) politikai befolyását is jól mutatja.

Úgy véljük a felsorolt adatok alapján, hogy Lajos és anyja több dolgot félreérthetetlenül és igen hamar jelezni kívánt a politikai elit részére: a) új, legitim király ül a trónon, aki apja örökségébe mind dinasztikus, mind politikai, mind jogi értelemben megkérdőjelezhetetlenül került; b) a Károly-kori legbefolyásosabb bárók helyett egyelőre szívesebben látnak kevésbé koncentrált hatalmú, de trónhű előkelőket a legmagasabb méltóságokban; c) ezek a továbbiakban immár az új királynak és édesanyjának legyenek hálásak pozícióikért, ne utólag is a megboldogult Károlynak; d) Erzsébet új szerepét és politikai helyzetét (sarkosan fogalmazva) egyszerűen vegyék tudomásul.

Természetesen az nem újdonság, hogy egy vezetéváltás után szinte azonnal komoly személycserék következzenek be, ez a hatalomgyakorlás mai napig élő velejárója. Amit itt érdemes megemlíteni, az a cserék elvégzésének ügyes politikája a királyváltás utáni pár évben, melyben (úgy tűnik) a trónhűség mellett az adott személy (vagy rokona) addig elért vagyoni helyzete és politikai befolyása került súlyozásra: azok, akik Károly alatt komoly tisztséghez jutottak, ezt elvesztették (avagy tisztségük súlya nem érte el apáikét/rokonaikét) – és fordítva: számosan lettek olyanok, akik magasabb méltóságot kaptak, mint amit Károly alatt betöltöttek (avagy apáikénál/rokonaikénál jelentősebbet).⁷ Így indult meg a (régiből kinövő) új elit építésének szándéka, aminek hátterét éppen az adta meg együttesen, amit (mint láttuk) az oklevelek ilyen erősen sugalltak: Lajos trónra jutásának legitimitása és Erzsébet új politikai pozíciója.

Lajos uralkodása tehát szemmel láthatóan koncepciózus ideológiai, politikai és személyi megalapozottsággal vette kezdetét.

⁷ Csak egy-egy példa mindegyik esetre, sorrendben: Szécsényi Tamás és vajdai méltóságának említett sorsa; Druget Vilmos nádori címet viselt, fivéréétől: Miklóstól azonban 1343-ban elvették 1332 óta betöltött királyi pohárnokmesterségét és csak ungi ispáni címét hagyták meg; Losonci István soproni és vasi ispán volt Károly idején, 1342 végétől azonban már szörényi bán lett; Becsei Imre Károly barsi ispánja volt, fiát: Töttöst azonban 1342 végén Lajos királyi ajtónállómesterré tette. ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Budapest 1996. passim.

Jagelló Zsigmond herceg számadásainak orvostörténeti tanulságai

AXVI. század egy roppant izgalmas, változásokkal teli évszázada nemcsak Magyarországon, de Európa történetének is. Ennek a századnak az első évtizedében keletkezett az a hihetetlenül gazdag forrás, Jagelló Zsigmond számadáskönyve, amely több nemzet és ország története, kultúrtörténete kapcsán tartogat még kiaknázatlan lehetőségeket, és amely ennek a tanulmánynak az alapját képezi. A számadáskönyv 1914-ben, Divéky Adorján által kiadott részeire¹ már korán felfigyeltek az orvoslás történetével foglalkozó kutatók. Magyary-Kossa Gyula adattárában² használta fel a forrás bizonyos részeit, majd az ő munkájára és Divéky írásaira építve különféle területek kutatói szintén felhasználták a számadások adatait, azonban sok esetben sajnós eltorzították, félreértelmezték azokat.³

A számadáskönyv bejegyzései között nagy számban találunk orvostörténeti vonatkozásúakat. Egyetlen tanulmányba mindezeket természetesen nem lehet bele-sűríteni, így pusztán arra vállalkoztam, hogy egyfajta csoportosítását adjam a feljegyzéseknek, és ezáltal felhívjam az érdeklődők figyelmét a számadáskönyv ezen aspektusára. Alapvetően a Divéky-féle kiadásra, valamint az 1504 és 1506 között keletkezett, eddig még kiadatlan részekre helyezem a hangsúlyt.⁴

Önkényesen a következőképpen csoportosítva tárgyalom a bejegyzéseket:

1. Gyógyszerek
2. Sérülések, balesetek, betegségek, fertőző betegségek
3. Fürdőkultúra
4. Kozmetikumok és „luxuscikkek”
5. Higiénia

¹ DIVÉKY ADORJÁN: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500–1502, 1505). Budapest, 1914. (továbbiakban: SZÁMADÁSOK).

² MAGYARY-KOSSA GYULA: Magyar Orvosi Emlékek I–III. Budapest, 1929–1931. A forrás felhasználása: II. kötet 67.; III. kötet 117–119. A legfrissebb orvostörténeti szakirodalomban is találkozhatunk a forrás felhasználásával: VIDA MÁRIA: Művészet és orvostudomány a történelmi Magyarországon. *Medicina in artibus in Hungaria*. Budapest 1994. 50–53.

³ Néhány példa a teljesség igénye nélkül: FARKASLAKI HINTS ELEK: Az orvostudomány fejlődése az emberiség művelődésében. II. A középkori orvostudomány. Budapest 1939. (továbbiakban: FARKASLAKI 1939.) 284., 303., 334.; ZOLNAY LÁSZLÓ: Kincses Magyarország. Budapest 1977. passim.

⁴ A számadás kiadatlan részeinek tanulmányozására kutatótársammal, Horogszegi Zoltánnal a MÖB ösztöndíja révén került sor 2006-ban, Varsóban. Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani prof. Wojciech Fałkowski és Tadeusz Grabarczyk nagylelkű segítségéért, valamint a Varsói Levéltár (Archivum Glow. Akt Dawnych w Warszawie) dolgozóinak szolgálatkészségéért. A szöveg feldolgozása (levéltári jelzete: Mikrofilm Nr. 30541, 30546; RACHUNKI KRÓLEWSKIE SYGN. JEDN. 29., 33.) és kiadásra való elkészítése folyamatosan van.

1. Gyógyszerek

Ide tartoznak azok a feljegyzések, amelyek gyógyszerek (*medicamen, medela, medicina, unguentum*) vásárlására vonatkoznak. Ember és állatgyógyászatban használt szerekről van szó, melyek beszerzési helyére vonatkozólag hiányoznak az információk, az esetek kis hányadában tudjuk csak, hogy a patikában (*appoteka*) szerezték be azokat.⁵ Felsorolnak olyan eseteket is, amikor emberi megbetegedés kezelésére használt gyógyszert a borbélytól vásárolnak meg, pontosabban neki fizetik ki, míg lovak megbetegedésekor előfordul, hogy a kovács az, akinek kifizetik a gyógyszer árát.⁶ Összességében megfigyelhető, hogy a gyógyszereket az esetek túlnyomó többségében lovak gyógykezeléséhez vásárolták és viszonylag kevés azoknak a bejegyzéseknek a száma, amikor emberek gyógyítására vettek orvosságot. A készítmények összetételére, állagára vagy formátumára vonatkozólag nem tudunk meg semmit a rövidke bejegyzésekből, de az áraik minden esetben fel vannak tüntetve. Ugyancsak érdekesek lehetnek a patikában vásárolt cikkek, mint például a herceg fürdőjéhez, valamint szobája illatosításához, a szoba levegőjének felfrissítéséhez, tisztításához használt füstölőszer.⁷

2. Sérülések, balesetek, betegségek, fertőző betegségek

A számadás orvostörténeti vonatkozású részének egyik jelentős hányadát a hercegi udvartartás tagjainak megbetegedései (*infirmo, debilito, morbidus est*), sérülései (*vulnero*), balesetei (*frango*) teszik ki, valamint ezek gyógykezelése. A hercegi udvartartás tagjainak betegségeiről legtöbbször nem tudunk meg pontosat. A bejegyzések arra utalnak csupán, hogy valaki megbetegedett, ezért kiadásaira fizettek neki bizonyos összeget. Van, hogy arról értesülünk, valaki mást fizetnek meg, hogy egy betegsége miatt munkaképtelent helyettesítsen, de az is előfordul, hogy a beteg elhagyja a hercegi udvart és hazatér családjához.⁸ Ugyanakkor érdekes lenne hónapokra bontva vizsgálni a betegségekre vonatkozó feljegyzéseket, hiszen sorozatos megbetegedések esetén a hercegi udvaron belüli kisebb járványokra lehetne következtetéseket levonni. Például 1505. márciusában nemcsak egymást érik a betegekkel kapcsolatos feljegyzések, de még az is előfordul, hogy egy bejegyzésen belül több

⁵ „*Item eodem die ad mandata domini principis ad medicinas pro equis per manus Chlewyczki dedi I ortt.*” SZÁMADÁSOK 22.

⁶ „*Item eodem die barbitonsori, qui aduc in Bacia aurigas et aliam familiam medebat vulneratam, pro medela dedi II flor.*” SZÁMADÁSOK 78.; „*Item pro medela unius equi, fabro dedi X den. ung.*” SZÁMADÁSOK 172.; „*Item a medula innohodnik fabro per manus Oczyeski dedi I ortt.*” SZÁMADÁSOK 211.

⁷ „*Item pro glowyenko in appoteka ad suffumia dedi...*” SZÁMADÁSOK passim.

⁸ „*Item eodem die Koslowski dum infirmabatur pro necessariis que sibi emebantur dedi IIII ge.*” RACHUNKI KRÓLEWSKIE SYGN. JEDN. 33. 72 v.; „*Item eodem die barbitonsori qui dominum principem in balenum balneavit et radebat quum loryncz infirmabatur dedi V ge.*” RACHUNKI KRÓLEWSKIE SYGN. JEDN. 33. 184 v.; „*Item eodem die Koslowski dum propter infirmitatem domum recessit ad mandata domini principis pro expensis dedi I flor.*” RACHUNKI KRÓLEWSKIE SYGN. JEDN. 33. 123 r.

személy megbetegedéséről is megemlékeznek.⁹ A hercegi udvar tagjainak egészségi állapotát egyénenként vizsgálva, pedig az egyének kórtörténetét rajzolhatnánk meg. Ilyen „alany” lehetne Miklós pap, aki gyakran betegeskedett. Ezt egyrészt azok a sorok tükrözik, amelyek a beteg Miklósnak juttatott összegekről tájékoztatnak, másrészt azok, amelyek az őt helyettesítő pap juttatását tartalmazzák.¹⁰

A hercegi udvartartásával sokat utazott, hiszen ő kormányozta a glogauai hercegséget, a lausitzi örgrófságot és Sziléziát. Az utazások és hercegi udvar mindennapjai során felmerült nehézségekkel, balesetekkel kapcsolatban bőbeszédűbbek a bejegyzések. Szemléltetésként Wyrzbyatha példáját említeném, aki 1500. ápr. 6-án eltörte a lábát. A borbély még aznap megkapta fizetségét Wyrzbyatha lábának bekötözéséért, sínbe tételéért és még napokig ellátta a beteget, aki a feljegyzések tanúsága szerint július 14-re gyógyult meg, de ekkor már egy másik borbély kapta a fizetséget a gyógyításért.¹¹ Csak érdekességképpen említsük meg Thurek lovász esetét, akinek sérülését a herceg borbélyja látja el és sebét ő varja össze, de a lábadozás során is gondja van Thurekre.¹²

A korabeli állapotokat tükrözik azok a sorok, melyek a herceghez érkező, általában anyagi támogatást, vagyis alamizsnát kérő betegekről vagy sérültekről szólnak. Ezek közül egyet emelnék ki, egy podoliai nemes esetét, akinek Zsigmond vaskezre adott pénzt, mivel a tatárok levágták a kezét.¹³ Emellett csonkák, örültek, franciakórban szenvedők is kértek és kaptak a hercegtől alamizsnát.

Találunk adatokat a XV. század végén megjelenő és Európa szerte hatalmas méretű járványt okozó franciakór megjelenése kapcsán is. A járványnak 1500-ban már Budán is vannak áldozatai, akikkel Zsigmond sétalovaglásai alkalmával találko-

⁹ „Item eodem die Migdal dum infirmabatur pro expensis dedi v ge.” „Item eodem die uni vetule que providebat Hoslowski dum infirmabatur dedi III ge.” „Item eodem die Mazurek minori pro expensis in alomuncz in apotekam pro receptis cubiculariis et laicellis qui infirmabantur dedi X ge.” „Item ad mandata domini principis Krupski quum infirmabatur et nullum denarium habuit pro expensis prima vice dedi ½ flor.” „Item eodem die Migdal et Koslowski quum ambo infirmabantur pro expensis eis dedi VIII ge.” „Item eodem die ad mandata domini principis Krupski iterum secunda vice dum infirmabatur pro expensis dedi per manus Ozarowski ½ flor.” RACHUNKI KRÓLEWSKIE SYGN. JEDN. 33. 73 r.- 75. r.

¹⁰ „Item... sacerdoti, qui dicebat missam ante dominum principem, dominus Nicolaus debilitabatur, ad mandata domini principis dedi X den. ung.” SZÁMADÁSOK 25., 34., stb.

¹¹ „Item eodem die Wyrzbyata cum frergerat sibi pedes, pro pulvinari sub eo et pro linitiamine ad mandata domini principis dedi ½ flor.” „Item eodem die ad mandata domini principis barbitonsori, qui principaliter ligavit pedem Wyrzbyatha per aliquod dies, cognomen phuteraller dedi II flor.” SZÁMADÁSOK 27.; „Item eodem die barbitonsori alio (sic), qui ad finem pedem Wyrzbyatha sanavit, dedi ad mandata domini principis ½ flor.” SZÁMADÁSOK 47.

¹² „Item sabbatho post festa Pasche barbitonsori ducali pro medicaminibus Thurek vulnerati, ad mandata domini principis dedi I flor.” SZÁMADÁSOK 32.; „Item eodem die Thurek agazoni vulnerato pro expensis dedi I ortt.” SZÁMADÁSOK 36.; „Item eodem die pro medicinis Turek vulnerati per manus Hanus barbitonsoris ad mandata domini principis dedi ½ flor.” SZÁMADÁSOK 37.

¹³ „Item eodem die uni nobili de podole cui thartari manum amputaverunt ad manum ferream dedi ad mandata domini principis III flor.” RACHUNKI KRÓLEWSKIE SYGN. JEDN. 29. 138 v.

zott.¹⁴ Az egyik bejegyzésből azt is megtudjuk, hogy néhány fertőzött a városon kívül, a mezőn hevert.¹⁵ Ahogyan ebből következtethetünk rá, a vénuszi nyavalyában szenvedők intézményesített ellátása ekkor még megoldatlan volt Budán, talán a fertőzéstől való félelem miatt rekesztették ki a betegeket a városból. Néhány év múlva, a leprás esetek csökkenésével párhuzamosan, *leprozorium*okban kezelték a bujakór áldozatait.¹⁶

Zsigmond udvartartása sem maradt mentes a franciakórtól. Két udvari emberével – Myedzyrzeczki és Swiderski – kapcsolatban jegyzik fel, hogy megfertőzte őket a vénuszi kór, ezért a herceg gyógykezelésük és ellátásuk érdekében anyagi támogatásban részesítette őket. Az hogy valóban a bujakór fertőzte-e meg őket nem eldönthető. Korabeli orvosi és laikus feljegyzések alapján a francia kór megjelenésének ebben a korai időszakában igen heves lefolyású, roncsoló kórforma volt, de ennek ellenére nem feltétlenül végződött minden megbetegedés halállal. Viszont a betegség azon sajátossága, hogy hosszan elhúzódó, bizonyos időközönként újabb tüneteket produkáló és látszólag gyógyulást jelentő szakaszokkal tarkított, feltételeznél, hogy többször, bizonyos idő elteltével találkozzunk az említett személyek megbetegedésével. A betegség lefolyásának szakaszosságára, időnkénti visszatérésére utalnak a bejegyzések mind Myedzyrzeczki, mind Swiderski betegsége kapcsán.¹⁷ Való-

¹⁴ „*Item eodem die dum dominus princeps spationis equitabat, francusom, qui in via transitus fuerant, ad mandata domini principis per manus Jakubek dedi I flor.*” SZÁMADÁSOK 23.

¹⁵ „*Item eodem die francusom infirmis, qui in campo iacent, cum supplicatione ad dominum principem venientibus, dedi I flor.*” SZÁMADÁSOK 144.

¹⁶ Több, a betegség Óvilági eredetét valló kutató gondolja úgy, hogy a leprás esetek csökkenésével párhuzamosan a XV. század végétől azért nőtt a szifilitikus tünetektől szenvedők száma, mivel az orvostudomány ettől az időszaktól volt képes arra, hogy az eddig leprásként diagnosztizált, de valójában szifilitikus fertőzéseket elkülönítse a leprától. A leprások kezelésére szakosodott ispotályok pedig lecsökkent beteglétszámuknak köszönhetően vállalhatták a franciakór áldozatainak ápolását. MAYER FERENC KOLOS: Antiluetikus gyógyeljárások a syphilis felismerésének korából. In: *Orvosi Hetilap* 70 (1926) 42–47.

¹⁷ Myedzyrzeczki megbetegedéséhez kapcsolódó bejegyzések: „*Item feria VI in die Sancti Georgii [ápr.24.] ad mandata domini principis Myedzyrzeczki infirmanti super francze per manus Wawrzyniecz dedi pro expensis I flor.*” SZÁMADÁSOK 32.; „*Item eodem die [máj. 6.] ad expensas Myedzyrzeczki dedi ad mandata domini principis I flor.*” SZÁMADÁSOK 34.; „*Item eodem die [máj. 13.] Myedzyrzeczki pro expensis dum infirmabatur, per manus baccalarii dedi I flor.*” SZÁMADÁSOK 35.; „*Item eodem sabbatho [máj. 30.] Myedzyrzeczki, dum infirmabatur super francze, pro expensis dedi I flor.*” SZÁMADÁSOK 39.; „*Item eodem die Myedzyrzeczki dum infirmabatur od francze pro expensis dedi I flor.*” SZÁMADÁSOK 41. Swiderski megbetegedéséhez kapcsolódó bejegyzések: „*Item eodem die [máj. 10.] ad mandata domini principis Swiderski dedi dum propter infirmitatem in Glogoviam recessit ut in suo stat registro III flor.*” RACHUNKI KRÓLEWSKIE SYGN. JEDN. 33. 193 v.; „*Item eodem die [máj. 30.] ad mandata domini principis Swiderski quum infirmabatur dedi ad suum servitium ut in suo stat registro III flor.*” RACHUNKI KRÓLEWSKIE SYGN. JEDN. 33. 197 v.; „*Item eodem die [júl. 11.] ad mandata domini principis Swiderski ad suum servitium quum super francze infirmabatur dedi ut in suo stat regsitro V flor.*” RACHUNKI KRÓLEWSKIE SYGN. JEDN. 33. 202 v.; „*Item eodem die [szept. 16.] ad mandata domini principis dedi Swiderski ad suum servitium quum infirmabatur ut in suo stat registro III flor.*” RACHUNKI KRÓLEWSKIE SYGN. JEDN. 33. 222 v.

színűsíthető, hogy Zsigmond orvosa, Pál *doctor* diagnosztizálta mindkettejük megbetegedését és könnyen elképzelhető, hogy helyesen határozta meg a kórt.¹⁸

Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a forrásokban franciakórnak tulajdonított megbetegedések valójában takarhatnak olyan fertőzéseket, amelyek a bujakkórhoz hasonló bőrelváltozásokat okoznak. A betegség feltűnésének ebben a korai szakaszában – írott források és képi ábrázolások tanúsága alapján – ugyanis még komoly nehézséget okozott a szakemberek számára is a szifilitikus bőrtünetek elkülönítése a rühtől, a leprától, és más kiütéssel járó fertőzésektől.

Ami Zsigmond egészségügyi állapotát illeti, azt a tanúságot szűrhetjük le a számadások alapján, hogy jó egészségnek örvendett. Az alatt a néhány év alatt, amit hercegi éveinek számadáskönyvei felölelnek, néhány alkalommal jegyezték csak föl a megbetegedése kapcsán felmerült költségeket. Talán szerepe lehetett ebben annak, hogy a herceg rendszeresen fürdött és más módokon is igyekezett megóvni egészségét, valamint megelőzni a betegségeket. Erre utalhatnak azok a bejegyzések, mely szerint a herceg naptárat, sőt egy alkalommal kettős asztrológiai naptárt vásárolt.¹⁹ A korban hatalmas szerepe volt az asztrológiának és ehhez kapcsolódva az égitestek egészségre gyakorolt hatásában való hitnek. A Csíziók és Érvágó naptárak tartalmazták mindazokat az ismereteket, melyet szükségesnek és hasznosnak tartottak az egészség megőrzése szempontjából. Található feljegyzés arra vonatkozólag is, hogy a gyengélkedő hercegen a király borbélyja vág eret.²⁰

Találkozhatunk a számadásban egy első látásra érthetetlen, látszólag oda nem illő bejegyzéssel: „... *mulieri, que lactavit puerum Kathrine et hodie ipsum respicit, pro panno ad palium pro toto dedi III flor.*”²¹ Vagyis nem másról van szó, mint egy szoptatós dajka alkalmazásáról illetve annak kifizetéséről. A kevésbé ismert tények közé tartozik, hogy Zsigmond hercegi évei során igen bensőséges kapcsolatot ápolt Katarzyna Telniczenka-val, akit a számadásokban csak Kathrina-ként emlegetnek. Egy fiú és két leánygyermek született kapcsolatukból 1499–1503 között.²² Na-

¹⁸ A számadásokból ugyan nem tudunk meg többet Pál *doctor* szakmai tudásáról, de ha figyelembe vesszük, hogy Zsigmond fivéreit (II. Ulászló magyar királyt és Frigyes krakkói bíborost) a korabeli Európa egyik igen nagy tudású orvosa, Johannes Manardus gyógykezelt és látta el orvosi tanácsokkal, akkor talán nem túlságosan nagy vakmerőség feltételezni, hogy Zsigmond ellátását is egy jól képzett szakemberre bízták.

¹⁹ *"Item pro duplici indicio anni ad mandata domini principis dedi XX den. ung."* SZÁMADÁSOK 23.; *"Item pro indicio anni a minutionibus dedi XXVI den. ung."* SZÁMADÁSOK 188.

²⁰ *"Item feria V-ta ante Philipi et Jacobi, quum dominus princeps minuit, barbitonsori regio, qui incidebat venam domino principi, dedi I flor."* SZÁMADÁSOK 104.

²¹ RACHUNKI KRÓLEWSKIE SYGN. JEDN. 29. 275 v.

²² A három gyermek: Jan, azaz Johannes de Thelnicz (1499–1538), Regina (1500/1–1526), Katarzyna (1503 előtt–1548). Többek között az a tény, hogy Zsigmondnak három egészséges gyermeke született ebben az időszakban, ellent mond Farkaslaki Hints Elek azon – a számadáskönyv adatainak sajtósága értelmezésén alapuló – elképzelésének, hogy Zsigmondot is megfertőzte a vénuszi kór. FARKASLAKI 1939. 284., 303., 334.; Farkaslaki elméletének cáfolata: RÁBAI KRISZTINA: *Morbus Gallicus*. Egyetemi szakdolgozat. SZTE–BTK: Szeged 2004. Kézirat.; Ehhez kapcsolódóan, a veleszületett

gyon szűkszavú a forrás velük kapcsolatban, legtöbbször csak Kathrina nevét említi, és a neki jutott összeget, azt hogy mire költötték, nem. Figyelemre méltó, hogy a bejegyzések kis részében csak annyit említenek, hogy a herceg úr tudja jól kinek és mire adták ki a pénzt. Mind a Kathrinát név szerint említő, mind pedig az utóbbi, névtelen sorok mellett ötágú csillag rajza található. Érdekes még, hogy az 1506-ig terjedő számadások csak Jan-ról, mint Katherina fiáról, pontosabban a neki adott pénzekről emlékeznek meg és nem szólnak a két lányról, Regináról és Katarzináról.²³ Ez többféleképpen magyarázható – talán a herceg lányait dajkák gondozták valahol, a gyakran utazó hercegi udvartól távol –, mindenesetre a forrás szövegéből nem derül fény erre.

3. Fürdőkultúra

Zsigmond leggyakoribb kiadásai közé tartozott a fürdőért való fizetség. Még utazásai során sem hagyja ki ezt a tisztálkodási lehetőséget. Minden szombaton fürdött, ha tehetette – a helyi adottságokat kihasználva – meglátogatta a helyi termálfürdőt, ha ilyen nem volt, akkor sem maradt el a meleg vizes fürdő, csak éppen melegítették hozzá a vizet.²⁴ A herceg, Magyarországon időzve, előszeretettel látogatta a budafelhévi Szent Háromság ispotály melegvizű forrását, fürdőzéseire borbély (barbitonsor), fürdőse (balneator) és udvari bolondja is elkíserte.²⁵ A fürdőt szolgál készítették elő a herceg számára oly módon, hogy a herceg és emberei által használt részt lepedőkkel kerítették körül.²⁶ Ennek több oka lehetett, egyrészt így nem kellett érintkezni a többi fürdőzővel, másrészt egy kis elkerített részen nyilván könnyebben és hatékonyabban fel lehetett használni a patikában vásárolt füstölőszert. Ahogyan az a feljegyzésekből kiderült, különbség volt a szobák illatosítására, tisztítására, és a fürdőben használt füstölő között. A kétféle célból vásárolt füstölőt elnevezése az

szifiliszről bővebben: RÁBAI KRISZTINA: Morbus Gallicus: Az eredet és terjedés problematikája. In: *Medievisztikai tanulmányok*. Szerk. Marton Szabolcs – Teiszler Éva. Szeged 2005. 131–133.

²³ Tovább követve a gyermekek sorsát, Zsigmond királyi számadásaiban találkozhatunk velük, ahol már „*filia naturalis regis*” illetve „*filius naturalis regis*”-ként említi őket a forrás. Rachunki podskarbiego Andrzeja Kościeleckiego z lat 1510–1511. Opracowali: Anna i Hubert Wajs. (ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW WAWELU 15.) Kraków 1997. 8–17. A későbbiekben Jan egyházi pályára került, Regina 1518-ban ment nőül Hieronim Szafraniec királyi kancellárhoz, Katarzina pedig 1522. után Georg Graf von Montfort-Bregenz felesége lett. <http://fmg.ac/Projects/MedLands/POLAND.htm> 2007.06.21. 11:20

²⁴ „*Item pro tuna als. zaceber ad balneum pro portanda aqua ubi dominus princeps balneabatur dedi 1 ge.*” „*Item eodem die ad manadta domini principis in balneo ancillis que aquam portabant ad balneum dedi...*” „*Item pro lignis siccis pro calafaciendo balneo in domo domini Kamold dedi V ge.*” RACHUNKI KRÓLEWSKIE SYGN. JEDN. 33. passim.

²⁵ DIVÉKY ADORJÁN: Zsigmond lengyel herceg II. Ulászló udvarában. In: *Századok* 48 (1914) 504.

²⁶ „*Item eodem die sabbato ad clavos na zabyanye lintheamina in balneo, dedi oroschom III den. ung.*” SZÁMADÁSOK 44., 46.; „*Item eodem die oroschom, qui balneum preparabant domino principi...*” SZÁMADÁSOK 73., 74.

esetek túlnyomó többségében nem különbözteti meg, csak a bejegyzés azon kitétele milyen célra vásárolták.²⁷

A fürdő (*balneum*) szó alatt nem egyszerűen a fürdés helyét kell értenünk, az emberek itt vágattak eret, köpölyöztették magukat és itt vetették alá magukat más, a korban egészségük megóvásához szükségesnek tartott kezeléseknél. Így az is könnyen elképzelhető, hogy Zsigmond ezeket a füstölőszereket inhaláláshoz használta, vagy egyszerűen a testnedvek megfelelő egyensúlyának megőrzését, vagy szükség esetén visszaállítását ezzel akarták elősegíteni. Bármi is volt a cél, a füstölő hatását szűk, zárt térben tudta csak igazán kifejteni, amit a legegyszerűbben úgy tudtak előteremteni a herceg emberei, ha lepedőket feszítettek ki sátor gyanánt a herceg számára. A herceg nem vásároltatott minden egyes szombaton füstölőszert, ami nem zárja ki, és nem is bizonyítja annak használatát. Mindenesetre, ha gőzfürdőt kívánt venni, annak is a lepedős megoldás kedvezett a leginkább.

A számadás teljes szövegének vizsgálata alkalmat adhatna arra, hogy a herceg utazását követve glogau hercegségébe, lausitzi örgrófságába és Lengyelországba, Köztes-Európa térségének fürdőikkel való ellátottságát feltérképezzük.²⁸

A fürdő kiadásaival kapcsolatban érdemes lehet megemlíteni, hogy a herceg többet fizetett a fürdőben, mint a kíséretébe tartozó, és őt a fürdőbe is elkísérő udvari bolondja. Kiadásait növelték azok a kegyes adományok, melyeket a fürdőből kilépvé, a fürdő mellett vagy az úton kéregető szegényeknek adott.

4. Kozmetikumok, „luxuscikkek”

Ezekre csak nagyon röviden térnek ki, hiszen a számadásokban is kevés szó esik róluk. A herceg haja ápolására tojást használt.²⁹ Luxuscikknek tekinthető egy, a fogai tisztítására használt arany eszköz.³⁰ Hordozható illemhelyeje – amely az utazások során többször összetört – 40 dénárba került.³¹

²⁷ „Item pro glowyenki in appoteka ad stubam, quum noviter calefaciebatur pro suffumiis dedi II. den. ung.” SZÁMADÁSOK 173. „Item ... ad thurificandum in stuba domini principis, dum salveatus est et sordebat, dedi pro thure et pro ovis ad crines domini principis pariter IIII den. ung.” SZÁMADÁSOK 27. „Item eodem die pro suffumiis ad balneum dedi IIII den. ung.” SZÁMADÁSOK 91., 96., 103., stb.

²⁸ Zsigmond *itinerariumát* (1493–1507) megtalálhatjuk PAWIŃSKI, ADOLF: *Młode lata Zygmunta Starego*. Warszawa 1893. 219–232.

²⁹ „Item ... pro ovis ad crines domino principi dedi I den. ung.” SZÁMADÁSOK 50., 58., 99., 106., stb.

³⁰ „Item eodem die pro instrumento ad dentes purgandos domini principis de auro puro: pro auro dedi II flor. et XXII den. et a labore XL. den. per manus Zaleski, totum facit II flor. et LX den.” SZÁMADÁSOK 41.

³¹ „Item eodem die pro sedili wychodowi pro domino principe quod duxit Zaleski de Cracovia, dedi XL den. ung.” SZÁMADÁSOK 38. „...a reformatione sedilis wychodowi, quod fuit in via fractum, per manus Karuatt, dedi I ortt.” SZÁMADÁSOK 73. „Item a reformatione sedilis wychodowi per manus Ozarowski dedi V ge.” RACHUNKI KRÓLEWSKIE SYGN. JEDN. 33. 129 v.

5. Higiénia

Az udvartartás higiéniájára vonatkozó adatok ugyancsak nagy számban találhatóak. Ezekből megtudjuk, hogy a herceg szállását heti rendszerességgel takarították, vagy legalábbis megvették a takarításhoz szükséges seprüket, olykor új korszókat a vízhordáshoz.³² Ahogy már korábban volt róla szó, a dohos szobákat füstölőszerrel füstölték. A rágszálók elszaporodása ellen egérfogót használtak.³³ Az étkezésnél használt eszközöket ugyancsak rendszeresen tisztították, elmosták.³⁴

A herceg ruháit mosónő mosta,³⁵ az udvari bolond ingének mosatását heti fürdői alkalmával bonyolítja. Zsigmond kedvenc kutyája is heti rendszerességgel járt fürdőbe, ahol általában egy Schidor nevű szolga gondjaira bízta, aki szappannal fürdette meg.³⁶

Összegzés: A számadáskönyvet olvasva, hihetetlenül gazdag tárházára találunk a középkori kultúrtörténetnek. A számadások egészének áttekintésével bepillantást nyerhetünk a korabeli Köztes-Európa vezető hatalmainak számító Habsburg és Jagelló család uralta területek mindennapjaiba. Nemcsak a magyar, de a lengyel történészek számára is nagy jelentőségű lenne a hercegi évek eddig még kiadatlan részeinek megjelentetése, hiszen ezzel betölthető lenne az űr, ami a Jagelló-dinasztia számadásainak kiadása terén jellemzi a lengyel forráskiadást.³⁷ Az így teljessé és elérhetővé váló számadások pedig a történettudomány több területén felhasználhatóvá válnának.

³² „*Item feria II oroshom ad scopas pro purganda aula domini principis dedi I den. ung.*” SZÁMADÁSOK 23., 30., 107., 173., stb. „*Item horosom pro cantharo ligneo pro portanda aqua dum purgatur aula, dedi VIII den. ung.*” SZÁMADÁSOK 177.

³³ „*Item pro duabus lapycze ad thesaurum ad capiendos mures dedi VI den. ung.*” SZÁMADÁSOK 78.

³⁴ „*Item... pro calidari ad lavanda talaria argentea et coclearia ... dedi...*” SZÁMADÁSOK 72., 172., stb.

³⁵ „*Item eodem die paraczze, que abluebat semel vestes domino principi, mensalia, manutergia et facileta, que poluta fuerunt in via, antequam alia conventa est, dedi per manus Karuatt LX den. ung.*” SZÁMADÁSOK 72.

³⁶ „*Item ibidem in balneo dedi Schidor pro smigmate ad lavandum canem Byelyiczek et blasno II den. ung.*” SZÁMADÁSOK 22., 24., 28., stb.

³⁷ Dicséretre méltó az utóbbi évtizedek lengyel forráskiadó sorozata, melyben több év számadásai láttak napvilágot (ŻRÓDLA DO DZIEJÓW WAWELU). Zsigmond hercegi éveinek számadásaival, azok kiadásával azonban még nem foglalkozott érdemben lengyel kutató, ők is a Divéky által kiadott szövegrészeket ismerik és használják.

Tartalomjegyzék

MAKK FERENC: Előszó.....	5
BALOGH LÁSZLÓ: Egy X. századi magyar kalandozás forrása.....	7
HALMÁGYI MIKLÓS: Merseburgi Thietmar felfogása saját népéről és Európa más népeiről.....	23
HOROGSZEGI ZOLTÁN: Egy számadáskönyv kultúrtörténeti vonatkozásai.....	33
JUHÁSZ ÁGNES: A raguzai tisztségviselők a XIV. század közepén.....	41
KISS GERGELY: A székesfehérvári prépostság középkori kiváltságai egy 18. századi „vitairatban”.....	55
KONSTANTINOV, KONSTANTIN: Pliska anyagi kultúrája a VIII–XI. században.....	65
KOVÁCS SZILVIA: A kínai hercegnők a nomád ordukan.....	71
KULCSÁR BEÁTA: Holub József és a középkori végrendelkezési gyakorlat.....	83
MARTON SZABOLCS: Középkori királyaink mérgezési esetei.....	93
NAGY KATALIN: Segédnépek szerepe az avar hadseregben.....	105
NÓTÁRI TAMÁS: Enea Silvio Piccolomini és a jogtudomány kapcsolata.....	119
PITI FERENC: Új elemek a központi oklevélkiadásban az 1342. évi királyváltás után.....	129
RÁBAI KRISZTINA: Jagello Zsigmond számadásainak orvostörténeti vonatkozásai... ..	133
RÉVÉSZ ÉVA: A keleti keresztény rítus X. századi temetkezéseinkben.....	141
SZABADOS GYÖRGY: „Árpád-házi” „szent” királyunk, Aba Sámuel.....	151
SZÁNTÓ RICHÁRD: Környezeti változások Európában a 14. század első évtizedeiben.....	161
SZEBERÉNYI GÁBOR: „A Pacta Conventa és a középkori horvát nemesi társadalom”.....	167
TAMÁSI-TÓTH ZSUZSANNA: Nőkkel kapcsolatos jogi esetek a soproni bírósági könyvekben.....	183
TEISZLER ÉVA: Telepítések a Károly Róbert kori Magyarországon.....	193
TÓTH ILDIKÓ: Fejezetek egy Anjou-kori érsek életrajzából: Jánki László (1317–1336).....	205
VAJDA TAMÁS: Újabb adatok Árpád-kori vízimalmainkról.....	213
WEISZ BOGLÁRKA: Nemesérbányászat a Magyar Királyság területén az Árpád-korban.....	249

X 126914